

תקנת עירובי חצרות

שיעור שביעי

"עירוב משום דירה"

מקורות

- א. גמ' מט.:- "אמר שמואל... כרבי שמעון"
ב. גמ' לא: "מתני'... בעירובי חצירות"; רש"י ד"ה עירובי חצירות; רשב"א ד"ה לא קשיא
ג. רמב"ם הל' עירובין פ"א ה"ו
ד. רא"ש ביצה פ"א סי' ט
ה. גמ' סח. "אל רבה... בחביתא"; רש"י ד"ה כיון; רמב"ם הל' עירובין פ"ה ה"ב; רשב"א שם, ד"ה כיון
ו. גמ' עט: "מתני'... מבואות צריך לזכות"; תוס' עט: ד"ה צריך; תוס' פ. ד"ה רב; חידושי המאירי עט: ד"ה והזיכוי הוא]

רשב"א לא: ד"ה לא קשיא

לא קשיא כאן בעירובי חצרות כאן בעירובי תחומין. פירש"י ז"ל עירובי חצרות דעירוב רשות בעלמא הוא ולא קנייה הוא אפילו קטן גובה אותו אבל עירובי תחומין דמיקנא ביתא הוא קטן לאו בר מיקנא הוא, ואינו מחוור בעיני מדאמרינן בגיטין פרק התקבל [סד ב] גבי קטן אגוז ונוטלו צרור וזורקו זוכה לעצמו ואינו זוכה לאחרים חפץ ומניחו ולאחר שעה מחזירו זוכה בין לו ובין לאחרים ורב אמר דא ודא אחת היא ואמרינן מאי דא ודא אחת היא אחד זה ואחד זה זוכה לעצמו ואין זוכה לאחרים, ואקשינן עליה והא קתני כיצד משתתפין במבוי מניח את החבית וכו' וכשהוא מזכה אינו מזכה להם ע"י בנו ובתו הקטנים ולא על ידי עבדו ושפחתו הכנענים אבל מזכה להם ע"י בנו ובתו הגדולים וע"י עבדו ושפחתו העברים האי שפחה היכי דמי אילימא גדולה מאי בעיא גביה אלא קטנה אלמא זוכה בין לעצמו בין לאחרים, ופרקינן שאני שיתופי מבואות דרבנן, ואם כדברי רש"י ז"ל הוה ליה לתרוצי כי הכא שאני שיתופי מבואות דעירובי רשותא בעלמא הוא אבל לזכות בקנין גמור בעלמא לא, ועוד דמדאמרינן שאני שיתופי מבואות דרבנן משמע דכל דרבנן אפי' בקנינים דעלמא כגון ההיא דאמרי' התם זוכה בין לו בין לאחרים וכיון שכן אפילו עירובי תחומין נמי ע"י קטן ליהוי עירוב דהא עירוב דרבנן הוא ואין לו עיקר בדאורייתא כדאמרינן לקמן בהאי פירקא, ומשום כך נראה לי לפרש כאן לא קשיא כאן בעירובי חצרות שיש דעת אחרת מקנה כאן בעירובי תחומין שאין דעת אחרת מקנה דכל שיש דעת אחרת מקנה דרבנן זוכה בין לעצמו בין לאחרים אבל בשאין דעת אחרת מקנה אפי' דרבנן דעירובי תחומין ע"י קטן לא, כנ"ל.

רא"ש ביצה פ"ב סי' ט

רבא אמר מניח אדם עירובי תבשילין מיום טוב לחבירו ומתנה, אבל עירובי תחומין לא, דלמיקני שביטה ביום טוב לא. וכן הלכתא כרבא דהוא בתרא. ומסתברא לן דהני מילי בעירובי תחומין דמיקני שביטה, אבל עירובי חצירות דביטול רשות, מניח אדם עירוב מיום טוב לחבירו ומתנה.

רשב"א עירובין סח. ד"ה כיון

כיון דאי בעו לה מינאי ולא אפשר למיתבא להו לא הוי שותף - כלומר שאין הזיכוי גמור ולפיכך אינו שותף. ויש גורסין 'דאי בעי לה מינאי מאתמול ולא אפשר למתבא להו'. והרמב"ם ז"ל כן גורס, ופירש דאם השכנים מקפידין בחול שלא לתת אחד לחברו משלו פת או דברים אחרים אין שיתופן שיתוף דמקפידין הם. ואינו נראה כלל, דאפילו מקפידין על עירובן נמי הוי עירוב, כדאמרינן לעיל: 'ר' חנינא אמר עירובן עירוב אלא שנקראין מאנשי ורדינא', וקיימא לן כוותיה. ועוד, דמה לי אם הם מקפידים בחול מלתת אחד לחבירו משלו, כיון שעכשיו עירבו ולא הקפידו. ולא אמרו כן אלא במזכה להן משלו. והראב"ד ז"ל גריס ליה נמי, ופירש כיון דאי בעי ליה מזכה מאתמול ולא יהיבנא להו השתא נמי אין הזיכוי זיכוי גמור.

חידושי המאירי עט: ד"ה והזיכוי הוא

והזיכוי הוא שיאמר בפירוש היה זוכה בשביל בני מבוי, וההגבהה היא טפח... ויש מי שכתב דאף על גב דבהגבהה דעלמא סגי בכל שהו, הכא בעינן טפח משום הכר. והראב"ד ז"ל כתב בהפך, דאף על גב דבעלמא בעינן ג' טפחים, הכא סגי בהגבהה טפח, הואיל ואינו משום קנין אלא משום הכר, אי נמי בעירוב הקלו.

בשיעור שיעבר התחלנו לדון במחלוקת האמוראים בגדר תקנת עירובי חצרות:

אמר שמואל: עירוב משום קניין. ואם תאמר מפני מה אין קונין במעה, מפני שאינה מצויה בערבי שבתות... רבה אמר: עירוב משום דירה. [מט.]

השיעור הקודם הוקדש לביאור שיטת שמואל ש"עירוב משום קניין", ובו דנו האם לשמואל העירוב הוא בעל אופי קנייני בלבד או שהוא גם אמור להגדיר את מקום דירת בני החצר. בשיעור זה נשלים את הדיון במחלוקת זו, ובו נעסוק בשיטת רבה ש"עירוב משום דירה".

הגמרא מביאה שלוש השלכות למחלוקת האמוראים:

מאי בינייהו? איכא בינייהו כלי ופחות משווה פרוטה וקטן. [שם]

מבואר בדברי הגמרא, שלשיטת רבה "עירוב משום דירה", עירוב צריך להיעשות דווקא באוכל, הוא יכול להיעשות גם באוכל שאינו שווה פרוטה, וגם קטן יכול לגבות את העירוב. עולה מכך כי לשיטת רבה העירוב אינו מהווה מעשה קניין, ולכן הוא יכול להיעשות גם בפחות משווה פרוטה וגם על ידי קטן. עם זאת, עדיין יש לעיין בטיבו של מעשה העירוב: האם זוהי חלות הלכתית או הגדרה מציאותית של קביעת מקום השביתה? האם מעשה העירוב דומה במהותו למעשה קניין, אלא שהוא אינו קניין ממוני אלא 'קניין שביתה', או שמעשה העירוב אינו מחיל כל חלות הלכתית, אלא שזוהי רק דרך לקבוע היכן הוא מקום דירתם?

הבנות אלו שנויות במחלוקת ראשונים בביאור החילוק בין עירובי תחומין לעירובי חצרות. הגמרא [לא:]: מקשה על סתירה בין המשנה בפרק שלישי [שם], בה מבואר שקטן אינו יכול לערב, לבין דברי רב הונא ש"קטן גובה את העירוב". הגמרא מתרצת:

כאן בעירובי תחומין, כאן בעירובי חצרות. [שם]

מבואר בדברי הגמרא, שקטן יכול לערב עירובי חצרות ולא עירובי תחומין. רש"י כותב בהסבר טעם החילוק:

עירובי חצירות דעירובי רשותייהו בעלמא הוא, הלכך ממילא מיערב, ואף על גב דאין מעשה הקטן כלום לא איכפת לן... אבל עירובי תחומין אקנויי שביתה הוא, וקטן לא אלים למיקני.

[רש"י שם, ד"ה עירובי]

לדברי רש"י קיים הבדל עקרוני בין עירובי חצרות לעירובי תחומין. קניין השביתה בעירובי תחומין הוא החלת חלות הלכתית, ולכן רק גדול יכול לערב עירובי תחומין. בעירובי חצרות, לעומת זאת, אין החלת חלות אלא עירוב רשות בעלמא, ולכן גם קטן יכול לערב עירובי חצרות.

הרשב"א חולק על דברי רש"י לאור סוגיית הגמרא במסכת גיטין [סד:]: המביאה את שיטת רב חסדא שקטן אינו יכול לזכות לאחרים, ומקשה עליו מדברי המשנה במסכת עירובין [עט:]: מהם עולה שקטן יכול לעשות את מעשה השיתוף בעבור בני המבוי. הגמרא מתרצת:

שאני שיתופי מבואות דרבנן. [גיטין סד:]

מחמת סוגיה זו משיג הרשב"א על הגדרתו של רש"י לעירובי חצרות "דעירובי רשותייהו בעלמא הוא":

ואם כדברי רש"י ז"ל הוה ליה לתרוצי כי הכא: שאני שיתופי מבואות דעירובי רשותא בעלמא הוא, אבל לזכות בקניין גמור דעלמא לא. [רשב"א עירובין לא: ד"ה לא קשיא]

לדברי הרשב"א, מסוגיית הגמרא במסכת גיטין עולה שאין חילוק עקרוני בין עירוב לשאר מעשי הקניין, וגם מעשה העירוב הוא חלות הלכתית של קניין שביתה¹.

שיטה זו מפורשת בדברי תוספות:

אפילו למאן דאמר עירוב משום דירה צריך לזכות, כדי שיהא קונה דירה בבית חבירו.

[תוס' פ. ד"ה רב]

אם כן, רש"י נחלק עם תוספות והרשב"א האם מעשה העירוב מהווה חלות הלכתית או שזהו "עירובי רשותייהו בעלמא".

מדברי הרמב"ם עולה תפיסה קיצונית עוד יותר מתפיסתו של רש"י:

ומה הוא העירוב הזה, הוא שיתערבו במאכל אחד שמניחין אותו מערב שבת, כלומר שכולנו מעורבין ואוכל אחד לכולנו ואין כל אחד ממנו חולק מחבירו, אלא כשם שיד כולנו שווה במקום זה שנשאר לכולנו, כך יד כולנו בכל מקום שאחז כל אחד לעצמו והרי אנו כולנו רשות אחת. ובמעשה הזה לא יבואו לטעות ולדמות שמותר להוציא ולהכניס מרשות היחיד לרשות הרבים. [הל' עירובין פ"א ה"ו]

הרמב"ם מגדיר את מעשה העירוב כ'היכר בעלמא'². לדבריו, מעשה העירוב מסמל שותפות בין כל דיירי החצר, וכך הרשויות השונות נראות כרשות אחת ואין חשש שילמדו מהיתר הטלטול מהבתים לחצר שמותר לטלטל מרשות היחיד לרשות הרבים.

¹ הרשב"א מבאר על פי דרכו את החילוק בין עירובי תחומין לעירובי חצרות באופן אחר, שבעירובי חצרות יש 'דעת אחרת מקנה', ואילו בעירובי תחומין אין 'דעת אחרת מקנה'.

² תפיסה זו מובאת במפורש בחידושי המאירי [עט: ד"ה והזיכוי] בביאור טעם השיטה שהגבהה רגילה נעשית בשלושה טפחים ואילו הגבהת לחם העירוב נעשית בטפח בלבד: "והראב"ד ז"ל כתב בהיפך, דאף על גב דבעלמא בעינן ג' טפחים הכא סגי בהגבהת טפח, הואיל ואינו משום קניין אלא משום היכר". [המאירי ממשיך ומביא טעם נוסף לכך: "אי נמי בעירוב הקל", וכן כותבים תוס' [עט: ד"ה צריך]].

נראה שמחלוקתם העקרונית של הרמב"ם והרשב"א בגדר מעשה העירוב, האם יש לו חלות הלכתית או היכר בלבד, עומדת ביסוד מחלוקתם בביאור דברי הגמרא:

אחד מבני מבוי שביקש יין ושמן ולא נתנו לו בטל השיתוף. [סח.]

לאור דברי הגמרא פוסק הרמב"ם:

אחד מבני המבוי שביקש מחבירו יין או שמן קודם השבת ולא נתן לו – בטל השיתוף, שהרי גילה דעתו שאינן כולן כשותפין שאין מקפידין זה על זה. [הל' עירובין פ"ה ה"ב]

לפי דבריו, דין זה מלמד שאם בני המבוי אינם מתנהגים כשותפים ואינם נותנים זה לזה דברי מאכל, השיתוף בטל.

הרשב"א חולק על שיטת הרמב"ם בתוקף:

ואינו נראה כלל, דאפילו מקפידין על עירובן נמי הוי עירוב, כדאמרין לעיל: 'ר' חנינא אמר עירובן עירוב אלא שנקראין מאנשי ורדינא, וקיימא לן כוותיה. ועוד, דמה לי אם הם מקפידים בחול מלתת אחד לחבירו משלו, כיון שעכשיו עירבו ולא הקפידו. ולא אמרו כן אלא במזכה להן משלו. [רשב"א סח. ד"ה כיון]

הרשב"א חולק על סברתו של הרמב"ם, ולדבריו התנהגות בני המבוי אינה סיבה לביטול השיתוף, הואיל וחלות השיתוף נעשתה כתקנה. בשל כך מבאר הרשב"א, שדברי הגמרא אמורים דווקא כאשר בן המבוי שזיכה לבני המבוי את היין או השמן לשיתוף אינו מסכים לתת להם להשתמש בו, שכן בכך הוא מלמד שהזיכוי לא היה גמור, ולכן השיתוף לא חל.

נראה שטענתו של הרשב"א כנגד הרמב"ם, שהתנהגות בני המבוי שלא כשותפים אינה סיבה לביטול השיתוף, נובעת מתפיסתו העקרונית שמעשה העירוב והשיתוף הוא מעשה בעל חלות הלכתית (בדומה לקניין). בהתאם לכך, התנהגות שאינה הולמת אינה מפקיעה את החלות שנעשתה. לעומת זאת, לפי תפיסתו העקרונית של הרמב"ם, שמעשה העירוב והשיתוף אינו חלות אלא היכר, שיטתו בעניין זה ברורה: כל משמעות העירוב והשיתוף היא שכולם נראים כשותפים, ולכן אין לה משמעות כאשר בני המבוי אינם מתנהגים כשותפים.³

מן האמור עולה מחלוקת הראשונים בגדר מעשה העירוב: לפי תוספות והרשב"א, העירוב מהווה חלות הלכתית (בדומה לקניין). לעומת זאת, לפי רש"י והרמב"ם, העירוב אינו מחיל חלות: רש"י מגדיר אותו כ"עירובי רשותיהו בעלמא", ואילו הרמב"ם מגדיר אותו כהיכר בעלמא.

מדברי הרא"ש עולה שיטה נוספת בעניין זה. דברי הרא"ש אמורים ביחס לגמרא במסכת ביצה [יח.] האוסרת להניח עירובי תחומין מיום טוב לחברו: "דלמיקני שביתה בשבתא לא". על כך כותב הרא"ש:

ומסתברא לן דהני מילי בעירובי תחומין דמיקני שביתה, אבל עירובי חצרות דביטול רשות, מניח אדם עירוב מיום טוב לחבירו ומתנה. [רא"ש ביצה פ"ב ס' ט]

הרא"ש מגדיר שבעירובי חצרות אין קניין שביתה אלא 'ביטול רשות'.⁴ נראה שלשיטתו בעירובי חצרות כל דיירי החצר מבטלים את רשותם והופכים לאורחי בעל הבית בו מונח העירוב, ולכן מעשה העירוב אינו מעשה קניין אלא מעשה ביטול.

³ את הקשר בין שיטות הראשונים בסוגיה זו לבין הבנתם בגדר מעשה העירוב, למדתי מידידי דוד רטי.
⁴ וכן כותב התוספות ר"ד [שבת לד. ד"ה ואין]: "אבל לערב בין השמשות, כיון דלא הוי אלא ביטולי רשות בעלמא מותר".

בעזרת ה' בשיעור הבא נעמיק בגדרי ביטול רשות.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com